

Ramutė Bruzgelevičienė, Loreta Žadeikaite

UGDYMO PARADIGMŲ KAITA XX–XXI A. SANDŪROJE – UNIKALUS LIETUVOS ŠVIETIMO ISTORIJS REIŠKINYS

Anotacija. Straipsnyje aptariama Lietuvos valstybės mastu vykdytų švietimo reformų ugdymo paradigmų kaitos problema. Pagrindinės tezės: Lietuvoje vykdoma švietimo reforma, pradėta modeliuoti XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje, sisteminė tapusi 1990 m. atkūrus Lietuvos valstybę, yra paremta kardinaliu ugdymo paradigmų virsmu: klasikinė ugdymo paradigma keičiama laisvojo ugdymo humanistine paradigma. Tokia ugdymo paradigmų kaita yra unikalūs Lietuvos švietimo istorijoje, nulemtas susiklosčiusių istorinių aplinkybių.

Esminiai žodžiai: švietimo reformos, klasikinė ugdymo paradigma, laisvojo ugdymo paradigma, humanistinis ugdymas.

Problemos ištirtumas ir aktualumas. Ugdymo paradigmų skirstymą į klasikinę ir laisvąją Lietuvos edukologijoje bene išsamiausiai yra pagrindęs B. Bitinas [3; 4]: esminių skyrimo pagrindų laikomas santykis su asmens prigimtimi – ja operuojama ar su ja kooperuojamasi. Klasikinės ugdymo paradigmos bruožai nuodugniai aptarti Lietuvoje plačiau žinomų Vakarų šalių mokslininkų [10; 27], klasikinio ir laisvojo ugdymo skirtumų įvairūs aspektai nagrinėti lietuvių edukologų [2; 3; 4; 5; 6; 8; 12; 21; 22; 30; 33, 34 ir kt.]. Pripažintina, jog jau yra gana daug edukologijos literatūros lietuvių kalba vertingų šaltinių, padedančių suvokti ugdymo paradigmas ir jų skirtumus.

Tačiau **problemiška**, ar edukologai, kitų sričių mokslininkai, pedagogų bendruomenės, visuomenė iš tikrųjų suvokia, kokio masto ir koks unikalūs, istoriškai svarbus, darbas pradėtas 1988 m., sukūrus pirmąją savarankišką Lietuvos švietimo koncepciją, o 1992 m. ją išplėtojus iki Lietuvos – savarankiškos valstybės – švietimo koncepcijos. Dėl to pasirinktas **tyrimo objektas** – Lietuvos švietimo reformos įtvirtinama ugdymo paradigmų kaita istorinio unikalumo aspektu.

Tyrimo tikslas – išryškinti XX–XXI a. sandūroje vykdomos Lietuvos švietimo reformos ugdymo paradigmų kaitos pagrindų unikalumą.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros, dokumentinių šaltinių analizė, lyginamoji analizė.

Ugdymo paradigmos samprata pristatomame tyrime paremta amerikiečių mokslininko T. S. Kuhno [13] teikiamu paradigmos suvokimu: tai istoriškai susiklostanti pažiūra į ką nors, aptariamą atveju – pa-

žiūrų į ugdymą, sistema, susiformuojanti atitinkamų teorinių ir metodologinių prielaidų visumos pagrindu. Ugdymo paradigmos pobūdis nulemtas epochos savitumo: kas būdinga visuomenei, kokios asmens savybės vertinamos, kiek laisvės gali turėti individas, koks asmens santykis su aplinka, koks veiklos stilius priimtinas [3].

Lietuvos istorijoje iki dabar žinomos dvi visuotinės, valstybinio masto, švietimo reformos: Lenkijos ir Lietuvos valstybės Edukacinės komisijos veiklos laikotarpis (XVIII a. aštuntasis dešimtmetis – XIX a. pradžia) ir tarpukario Lietuvos švietimo laikotarpis (1918–1940 m.). Kaip jos vertintinos ugdymo paradigmų požiūriu?

Edukacinės komisijos švietimo reformos idėjų kontekstas

Istorinio laiko analizė rodytų, jog bendrąją Edukacinės komisijos veiklos kryptį ir ugdymo paradigmos pobūdį turėjo lemti Švietimo, arba Apšvietos, epochos idėjos – „epochos pasaulėžiūrą atitinkantis reikalavimas mokslinę mintį sieti su praktine veikla, su gyvybiškai svarbiais valstybės poreikiais“ [31, p. 30].

Edukacinė komisija, kad ir pasaulietinė, karaliui pavaldi švietimo institucija, Lenkijos ir Lietuvos valstybėje paveldi Jėzuitų ordino kurtą švietimą – įtvirtintas idėjas, struktūras, veikiama paplitusios pedagoginės minties. J. Račkausko [26, p. 62] teigimu, jėzuitai Lietuvos ir Lenkijos valstybėje turėjo 51 kolegiją, 18 vienuolynų ir 60 misijų mokyklų, išlaikė 66 veikiančias mokyklas, iš jų 23 kolegijas, 15 kilmingųjų kolegijų, 2 seminarias ir 2 universitetus. Svarstant Jėzuitų ordino panaikinimo popiežiaus Klemenso XIV bule klausimą ir iškilus jėzuitų nuosavybės teisių problemai, Lietuvos ir Lenkijos Seimo nutarta, jog ordino turto priežiūra būtų perduota karaliui, kuris taptų atsakingas už švietimo reikalus, o jėzuitai liktų mokytojais ankstesnėse savo mokyklose. Toks susitarimas, tikėtina, turėjo įtakos reformos idėjų įsitvirtinimui.

Kaip teigia laikotarpio tyrinėtojai [20], jėzuitai rėmėsi nuo 1599 m. iš esmės nekeistais nuostatais *Ratio atque institutio studiorum*. Ordinas buvo įkurtas kovai su reformacija, taigi tikslas – stiprinti katalikų bažnyčios autoritetą – perkeltas ir ugdymui. Pagrindinė pedagogikos kryptis – autoritarinė. Jėzuitų ugdymo procesą M. Lukšienė apibūdina taip: „Mokyme ir auklėjime kruopščiai ir nuosekliai taikomas varžy-

bų principas, tapęs vienu iš pagrindinių mokymosi motyvų. Ir šiuo atžvilgiu jėzuitai buvo tikri meistrai. Mokytojas-auklėtojas turėjo išmokyti veikti mokinių ambicijas; tuo pagrįstas visas klasės darbo organizavimas: vadinamieji asilų suolai, klasės skirstymas į dvi stovyklas (graikus ir romėnus), kur kiekvienas mokinyss pagal savo pajėgumą turėjo varžovą priešingoje stovykloje. Taip buvo naudojamos individualios ir kolektyvinės ambicijos. Įvairūs vainikavimai, dovanos, titulai (pvz., imperatoriaus) geriausiai besimokantiems ne tik skatino mokytis, bet dažnai ugdė ir nesveiką ambicingumą bei tuštumą. Kartu auklėjimo tikslams – geležinei drausmei, grindžiamai besąlygišku klusnumu, palaikyti – mokytojai plačiai naudojo mokinių tarpusavio šnipinėjimą ir pranešinėjimą auklėtojui. Mokymo metodika buvo verbalinė, kruopščiai apgalvota ir nuostatų reglamentuota. <...> XVIII a. pirmojoje pusėje labai įsigalėjo fizinės bausmės“ [20, p. 25–26; remiasi: Handbuch der Unterrichtsforschung: Theoretische und methodologische Grundlegung. – Weinheim und Basel, 1970, t. 1, s. 61–62].

Tai neabejotinai klasikinei ugdymo paradigmai priskirtini bruožai – konkurencija, rangavimas pagal „nuopelnus“ net suskirstant klasės erdvėje, fizinės bausmės ir t. t. [10]. Dėl Pijorų ordino mokyklų konkurencijos jėzuitai yra mėginę reformuoti savo mokyklas vakarietiškojų kilmingųjų kolegijų ir pijorų kolegijų pavyzdžiu, įtraukdami pasaulietinių dalykų į mokymo turinį – mokoma istorijos, prancūzų ir vokiečių kalbų, įtraukiami muzikos, šokio, fechtavimo fakultatyvai, pokalbiai pasaulietinėmis temomis – politikos, etikos, organizuojami teatrai, žaidimai, inscenizacijos. Tačiau ieškoti paradigminio lygmens – santykio su asmens prigimtimi – pokyčio jėzuitų reformose nėra pagrindo.

Kita Edukacinės komisijos švietimo reformai tikėtina galėjusi turėti įtakos ugdymo kryptis – Pijorų ordino mokyklos. Pastarąsias baigusieji, Prancūzijoje, Italijoje mokslus gilinusieji susipažinę su tais laikais naujomis pedagoginėmis idėjomis švietėjai išitraukė ir į Edukacinės komisijos veiklą. Tai Europos švietimo laikotarpis po J. J. Rousseau veikalo „Emilis, arba apie auklėjimą“ (1762). Nors Prancūzijoje veikalas ir buvo deginamas, o autorius dėl iškiliusios grėsmės iš šalies pasitraukęs, *ekstraordinarių* idėjų nuotrupos plito tarp švietėjų. Gal būtų pernelyg drąsu tvirtinti, jog J. J. Rousseau pateikė nuosekliai pagrįstą laisvojo ugdymo paradigmą [3]. Veikiau tai dar tik jos pagrindus klojusios ir per pavienius sekėjus Europoje plitusios idėjos. Antai Lenkijoje švietėjiškai pijorų veiklai vadovavęs S. Konarskis, tyrėjų teigimu [20, remtasi: Kurdybacha L. Działalność pedagogiczna St. Konarskiego. – Wrocław, 1957), bendravęs su prancūzų

pedagogu Ch. Rollinu (*Šarliu Rolenu*), kuris jau kėlė mokytojo ir mokinio santykio klausimą: mokytojo santykis turįs būti švelnus, pagrįstas meile ir vaiko pažinimu. Pats S. Konarskis, įsteigęs Varšuvoje kolegiją aristokratų jaunimui kaip būsimam valstybės valdytojui, pabrėžęs pilietiškumo ugdymą, norėjęs per esamos valdymo formos kritiką formuoti tobulesnį bei pažangesnį aristokratijos požiūrį. Jo įsitikinimu, pilietiškumui esančios reikalingos tokios žmogaus savybės: klusnumas, teisingumas, tėvynės meilė.

Edukacinei komisijai pasiūlytas A. Poplavskio švietimo reformos projektas „Pilietinio švietimo tobulinimo ir reorganizacijos planas, pateiktas gerbiamai Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Edukacinei komisijai“, paremtas S. Konarskio 1753 m. pradėtu įgyvendinti pijorų mokyklų pertvarkos projektu. Todėl pijorų pedagoginės idėjos tapusios Edukacinės komisijos kuriamų mokyklų modeliu [26].

Pijorų idėjomis paremtus mokslus buvo išjęję nemažai Edukacinės komisijos veikloje dalyvavusių asmenų. Pvz., K. Narbutas, tapęs Edukacinės komisijos vadovėlių rengimo draugijos nariu bei Edukacinės komisijos nuostatų (1783) dviejų skyrių autoriumi, dar prieš Edukacinės komisijos įkūrimą išleistame logikos vadovėlyje (1769) teigia: „Logikos taisyklės tada geros, kai atitinka mūsų dvasios įgimtas galias. Mūsų protas turi tam tikrus savo dėsnius, kuriais vadovaujasi.“ Jo požiūriu, tėvai ir auklėtojai „privalo pažinti vaiko įgimtus gebėjimus ir mokydami atsižvelgti į juos.“ [20, p. 33, cit.: Narbutt K. Logika czyli rozważania y rozsądzania rzeczy. Nauka wedlug ktorey kazdy ma we wszystkim prawdy dochodzie y strzedz się fałszu. – Wilno, 1769, p. 4, 5, 104]. Ženkli šiame veikale ir šviečiamajam amžiui būdinga savarankiško, autoritetais neparemto mąstymo ugdymo idėja: „Tie mokytojai, kurie būtinai verčia mokinius akiai laikytis jų pačių nuomonės, uždeda protui tarsi grandines, jiems įgimtuose dalykuose nesuteikia laisvės.“ [20, p. 36, cit.: ten pat, p. 107]. Regis, asmens prigimtis iškeliama kaip svarbi, tačiau čia pat teigiama: „Vaikai juk yra tarsi vaškas, iš kurio lengva nulipdyti tai, kas patinka“ [20, p. 34, cit.: ten pat, p. 104]. M. Lukšienės požiūriu, K. Narbutas siūlomas žmogaus „lipdymas“ nuo jėzuitų visiems taikomo vienodo modelio skiriasi: esą, čia jau siūloma atsižvelgti į prigimtį [20, p. 34]. Tačiau galia „lipdyti“ ir šiuo atveju teikiama tėvams, mokytojams, visuomenei, t. y. ne pačiam asmeniui.

Remiantis aptartais šaltiniais galima teigti, jog net ryškių Edukacinės komisijos veikėjų pažiūrose yra J. J. Rousseau laisvojo ugdymo idėjų elementų, tačiau ugdymo paradigmų požiūriu jos nenuoseklios.

Edukacinės komisijos įgyvendinamos reformos konteksto dalimi laikytina ir Bazilijonų vienuolijos skelbiama bei įtvirtinama ugdymo kryptis, pripažįstanti absoliutaus klusnumo išugdyimą: „<...> mokytojai, taip pat viršininkai privalo stengtis juos (naujokus mokinius – R. B., L. Ž.) lavinti, įsakydami atlikti žeminančius darbus ir jų protams atgrasias paslaugas, <...> staiga pulti ir barti nekaltus, tartum jie būtų nušizę, kad būtų išbandyta jų kantrybė, kartais leisti kokią pramogą, o paskui staiga uždrausti, nenurodant jokios priežasties“ [20, p. 37, cit.: Menni P. Szkoła Bazylianska zamykająca nauki dla dobrego wychowania Nowicuszow i Professow. – Wilno, 1764, p. 17, 57, 61]. Tokio muštro idėjos prasmė: kas atsižada savo valios, o vykdo tik kito valią, tas daugiau patinka dievui. Šiuo atveju asmens prigimtis yra visiškai paneigiama.

Taigi Edukacinės komisijos pradėtos reformos edukacinis kontekstas itin nevienalytis: nuo J. J. Rousseau laisvojo ugdymo idėjų elementų iki visiško vaikų muštro propagavimo ir taikymo.

Edukacinės komisijos švietimo reformos idėjos ugdymo paradigmu aspektu

Edukacinė komisija pradeda veiklą po pirmojo, 1772 m., Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo. Tokiam politiniam iššūkiui atliepia išskeldama svarbiausią švietimo transformacinę funkciją – kurti pasaulietiškas mokyklas visiems visuomenės luomams, švietimu išugdant „naują naciją“, gelbėti žlungančią valstybę [20, p. 61] (primena prancūzo S. P. Diu Pono de Nemuro propaguotas idėjas). Piliečio, besirūpinančio krašto gerove, išugdytas nuolatos pabrėžiamas Edukacinės komisijos iniciatorių ir veikėjų. „Kokie piliečiai – tokia ir tėvynė, kaip auklėjamas jaunimas, tokie yra ir piliečiai,“ – teigia J. L. Chreptavičius [cit. pagal 7, p. 105].

Skirtingi uždaviniai formuluojami papaprinėms ir apygardinėms mokykloms: papaprinė mokyklų priedermė – „šviesti liaudį, mokyti ją tikybos, jos luomo pareigų, darbų ir pramonės“; apygardinių mokyklų priedermė – kad vaikai pažintų „žemę, kuri juos peni ir nešioja, namus, kuriuose gyvena, duoną, kurią valgo“ [20, p. 61, cit.: Ustawy komisji Edukacji Narodowej // Komisja Edukacji Narodowej (pisma Komisji i o Komisji): Wybor zrodel / Zebral i opracowal S. Tync. – Wrocław, 1954, s. 572, 699].

Fiziokratų idėjomis remiantis tvarkytas mokymo turinys – įvesta gamtos, tikslųjų mokslų, šie sieti su praktika, su krašto poreikiais; iš humanitarinių mokslų – istorijos, geografijos, pasaulietinės dorovės, papročių, tautų teisės kursai. Humanitariniai dalykai turėję skiepyti pilietiškumą, tautiškumą. Analizuodami ugdymo bendruosius pagrindus, tyrėjai yra pastebė-

ję, jog „remtasi sensualistine pažinimo teorija, teikta pirmenybė indukciniam būdai, akcentuojant gamtos mokslų metodologinius pradus“ [20, p. 62]. Edukacinės komisijos nuostatuose dėstoma, kad „reikia jaunimą pratinti stebėti daiktus, pačiam mąstyti, tam reikalui turi būti taikomi mokomieji dalykai, rašiniai ir visokios pratybos“ [20, p. 62, cit.: Ustawy..., p. 662].

Vyriausiajai Lietuvos mokyklai, universitetui, keliami tokie pat aukšti piliečių ugdymo reikalavimai. Pati mokykla turinti rūpintis jaunų piliečių patriotiniu auklėjimu, dalyvauti krašto gyvenime, organizuoti paskaitas visuomenei, rūpintis, kad mokslas būtų suprantamas eiliniam piliečiui, nes mokslo žinios esančios būtinos krašto ekonominiam kilimui bei visuomenės moralei [29]. Švietimo raidos požiūriu, Edukacinės komisijos laikas buvo palankus Lietuvos vyriausiajai mokyklai, t. y. Vilniaus universitetui: čia suklesti gamtos, medicinos, humanitariniai mokslai, ypač istorija, menai. „Eksperimentas ir praktika tapo pagrindine Vilniaus universiteto mokslinės minties priemone“ [31, p. 30].

Edukacinės komisijos vadovaujamos švietimo reformos papaprinėms ir vidurinėms mokykloms skirtuose dokumentuose, pvz., minėtuose Nuostatuose (Ustawy komisji Edukacji Narodowej // Komisja Edukacji Narodowej (pisma Komisji i o Komisji): Wybor zrodel / Zebral i opracowal S. Tync. – Wrocław, 1954), būta įvairių pažangių ugdymo idėjų, tarp jų ir laisvojo ugdymo minties nuotrupų, tačiau dėl itin stiprių klasikinės mokyklos tradicijų jos sunkiai pasiekė mokyklos praktinę veiklą. Tyrinėtojai pripažįsta esmingą atskirų teorinių idėjų ir praktikos išsiskyrimą: „Norėta žadinti mokinių mąstymą, bet paliktas senasis mokymo organizavimas <...> Mokinio diena senajoje mokykloje pedantiškai buvo suskirstyta taip, kad dažnai kartodamas, jis galėtų gerai išmokti atmintinai. Tai liko ir naujojoje mokykloje <...>. Iš senosios mokyklos perimtas lenktyniavimas, skatinęs keroti ir taip dideles bajorų ambicijas ir kartu reikalavęs kelių grandžių kontrolės <...>. Prievara smerkiama, bet čia pat nuostatai buvo numatę visus atvejus, kai galima ir reikia taikyti viešas ar neviešas fizines bausmes ir t. t. [20, p. 63, 64]. Reikia turėti omeny ir tai, kad, kaip minėta anksčiau, Edukacinės komisijos reformuojamose mokyklose mokytojais ir kituose švietimo baruose dažnai dirbo buvę jėzuitai: apibendrintais duomenimis, švietimo sistemoje veikė apie 450 popiežiaus Klemenso XIV bule panaikinto Jėzuitų ordino vienuolių [32, p. 655], o, pvz., iš Edukacinės komisijos mokomųjų knygų draugijos 21 nario 7 buvo jėzuitai [26, p. 78].

Tyrinėtojai pastebi, jog ir piliečio samprata, taikyta luomams, skirtinga: „Pilietis bajoras – tai politikas, organizatorius, valdininkas, mokytojas, karys, teisi-

ninkas, dvaro savininkas ar administratorius; pilietis valstietis ar amatininkas – tai pirmiausia visiems geras, klusnus, drausmingas ir sveikas darbininkas, pavaldus bajorui“ [20, p. 62, cit: Bartnicka K., Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej. – Warszawa, 1973, s. 25).

Kita vertus, laikotarpio tyrėjų pastebima ir tai, kad universitetas, Edukacinės komisijos idėjų vedamas, išugdė krašto reikalais, valstybės išlikimu besirūpinančią kartą – būtent su šia karta siejama 1791 m. gegužės 3 d. priimta Lietuvos ir Lenkijos Konstitucija, 1794 m. sukilimas prieš Rusijos kariuomenę ir gerokai vėlesni įvykiai po paskutinio Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo (1795 m.) – 1823 m. susekta Filomatų ir Filaretų draugijų veikla bei jų teismo procesas, universiteto studentų ir profesūros paremtas 1831 m. sukilimas [31].

Edukacinės komisijos organizuota švietimo reforma itin svarbi Lietuvos kultūros istorijoje – sukurta nuosekli pasaulietinė švietimo sistema: struktūra nuo parapinės mokyklos iki universiteto, aprėpiamas ir turinys, ir valdymas, ir pasauliečių mokytojų rengimas, sukuriami teisinių, švietimą reglamentuojančių aktų, sistema, į švietimą mėginama įtraukti įvairius visuomenės luomus. Tačiau visuminės ugdymo paradigmos požiūriu, ši didžioji valstybės masto reforma savo epochos nepranoko.

Tarpukario Lietuvos švietimo reforma ugdymo paradigmos aspektu

1918 m. Lietuva atkuria nepriklausomą valstybę sunkioms, bet palankioms aplinkybėms susiklosčius vaduodamasi iš Rusijos okupacijos. Lietuvos ugdymo paveldas tuo laiku – slaviškosios ugdymo paradigmos principai.

A. Niemis, suomis švietėjas, po 1918 m. Nepriklausomybės paskelbimo pakviestas atlikti Lietuvos švietimo būklės analizės, atskaitoje Lietuvai galimu pavyzdžiu įvardija mažąsias Šiaurės šalis (Skandinaviją) ir teigia, kad: „Lietuvai kaip tik būtų reikalinga tokia valstybės lytis, kuri daro žmones laisvus. Apsiausta iš visų pusių galingų tautų, kad savo savarankumą išlaikytų, reikalauja išmintingos demokratinės valdymo lyties. Bet demokratinės valdymo lyties pagrindas yra apsišvietusi tauta; jai išauklėti reikia tam tikros mokyklos. <...> mokykla pirmoj eilėj turėtų būti auklėjimo priemonė ir tikrai antroji – mokslo vieta“ [23, p. 53, 57].

Taigi pabrėžtas švietimo vaidmuo kuriant demokratiją, pasiūlytos demokratinio ugdymo idėjos. Jomis ir pradėtas remti nepriklausomos Lietuvos švietimo pagrindas. Drauge su demokratijos akcentavimu švietime plinta laisvojo ugdymo elementai. Jau 1919 m.

ryškiausi Lietuvos pedagogai diskutuoja dėl mokyklos atitrūkimo nuo gyvenimo, jos verbalinio mokymo būdo, neatsižvelgimo į vaiko prigimties galias, jo psichinius ypatumus [išsamiai: 5; 6; 22]. Jau per pirmąjį švietimo reformos etapą daug pasiekta likviduojant šalyje neraštingumą, įtvirtinant privalomąjį keturmetį pradinį mokymą (visuotinė prievolė įtvirtinta 1930 m.), plečiant įvairaus profilio gimnazijų tinklą ir kitose švietimo kūrimo srityse. Švietimo laimėjimai akivaizdūs. Tačiau šiame tyrime telkiamasi ne į bendruosius laimėjimus, bet į ugdymo paradigmos pobūdžio aspektą.

1926 m. gruodžio 17 d. perversmu prasideda A. Smetonos valdymas, istorikų įvardijamas *autoritariniu režimu*. Šalyje vėl diskutuojama dėl švietimo tolesnės raidos, rengiamasi gilesnei švietimo reformai – *tautos kultūros žygiui*. Reformos svarbiausia idėja gaire tampa vadinamoji A. Smetonos kvintesencija: „Vieninga tauta–vieningas auklėjimas–vieninga mokykla“ [cit. pagal 22, p. 133].

Vieningas auklėjimas – tautinis auklėjimas. Diskusijose šis siekis detalizuojamas į mokyklos uždavinius: „<...> iš lietuviškos mokyklos išėjęs žmogus turi jausti, galvoti ir norėti lietuviškai. <...> Šitoks lietuviškumas, suprantama, reikalauja iš žmogaus pasiaukojimo, idealizmo. Dėl to lietuviškumo stiprinimas turi eiti sykiu su idealistinės pasaulėžiūros įdiegimu. Juk tautiškumas, arba, preciziškiau tariant, lietuviškumas ir yra mažutė tos pasaulėžiūros dalelė“, – aiškina 1933 m. mokyklos ugdymo tikslų esmę J. Ambrazevičius [1, p. 505, 506].

Ugdymo paradigmos pobūdį pirmiausia išreiškia ugdymo tikslai. Antai 1936 m. Vidurinių mokyklų įstatymas vidurinių mokyklų tikslą nusako taip: „<...> ugdyti jaunimo dvasios ir kūno pajėgas, mokyti jį Lietuvą mylėti, branginti, jai aukotis ir paruošti aukštajam mokslui eiti“ [cit. pagal 24]. Komentuodamas įstatymą, P. Papečkys aiškina: „Ši įstatymo naujovė rodo, kad visas mokyklos darbas turi būti palenktas tautinio auklėjimo idėjai. Jauna valstybė privalo turėti inteligentinių pajėgų, atsidėjusių tautinės kultūros darbui visose srityse, todėl kreipiamas ypatingas dėmesys į mokyklos vadovaujamą vaidmenį auklėjimo darbe, kad jame nesimaišytų jokio pašalio įtakos. Šiais sumetimais jau 1930 m. buvo uždraustos mokyklose srovinės mokinių organizacijos, skaldžiusios moksleiviją, atitraukdamos ją nuo tiesioginio darbo“ [24].

Tokios nuostatos valstybės lygmens švietimo politikoje vyravo ilgesnį tarpukario nepriklausomos Lietuvos laikotarpį, veikiauusiai todėl laikotarpio tyrinėtojai apibūdina ugdymo paradigmą kaip neabejotinai klasikinę. B. Bitino [4, p. 47] požiūriu, „per visą XX a. Lietuvos mokykla vadovavosi klasikine paradi-

gma, kuri ugdymą traktuoja kaip visuomenės apibendrintos patirties (mokslo žinių, vertybių, praktinės bei protinės veiklos gebėjimų) perteikimą ugdytiniams. Vaiko prigimtinių galių sklaidą puoselėjanti laisvojo ugdymo paradigma net tarpukario metais neįleido kiek gilesnių šaknų, o sovietiniais metais ji iš principo negalėjo būti pripažinta“.

Kiti tyrinėtojai, pritardami tarpukario Lietuvos mokykloje buvus būtent klasikinę ugdymo paradigmą, yra išskyrę ir gana savitų švietimo bruožų. Antai M. Vitkauskaitės [33, p. 67–78] požiūriu, iš tikrųjų suformuluotas mokyklos ugdymo tikslas žemesniuose centruose „perteikti Lietuvos jaunimui pradžios mokslo žinių“, o aukštesniuose – „paruošti aukštajam mokslui eiti“ [24] esąs „klasikinis pasyvios, reprodukcinio mąstymo autoritarinės mokyklos apibrėžimas, orientuotas į intravertišką ir konservatyvų individą“, „jame nėra net aliuzijų į aktyvaus, kūrybiško, savarankiško ir pan. individo ugdymo intencijas“. Tačiau, mokslininkės teigimu, būtų neteisinga to meto gausias publikacijas „apie mokinių aktyvinimą mokymo procese, apie veiksmo, darbo mokyklas“ vertinti „kaip tuometinį eksperimentą mokymui pajvairinti ir visa tai susieti su Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos (vėliau draugijos), nuo jos atsiskyrusios „Naujosios mokyklos“ (1933–1937) bei jos tribūnos – žurnalo „Mokykla ir visuomenė“ (Esmaitis, A. Merkelis, K. Ruginis, M. Mačernis ir kt.) veikla“. M. Vitkauskaitė siūlo atkreipti dėmesį į tuometinį praktinį ugdymo modelį, kuris „buvo labai gerai apgalvotas ir labai paprastas, bendras visiems asmenybės ugdymo koncentrams, glaudžiai susijęs su tuometinėmis vakarietiškoms pedagoginėms sistemoms“. Praktinio modelio esmė – tiesioginis ugdymo tikslo ir metodo ryšys. „Metodu buvo vadinamas planuotas būdas pasiekti konkretų pedagoginį tikslą (pvz., jei tikslas – kūrybiškumo ugdymas, vadinasi, parenkami tokie ugdomieji metodai, kuriais to tikslo bus siekiama)“. Tokia sistema, M. Vitkauskaitės požiūriu, leido „labiausiai derintis prie vis naujų socialinių „užsakymų ugdymui“, pakeitus vieną ar kitą principą ar metodą, pati pedagoginė sistema iškart funkcionuoja kita linkme, vien koregavus mokymo ar auklėjimo metodikas ir nurodymus. Čia, jos požiūriu, buvo svarbu „ne gatavos žinios, o jų turinys, ne amžinos dogmatinės tiesos brukamos, o pratinama, remiantis įgytomis žiniomis, pačiam susivokti, rasti sprendimą, susiformuoti vertybines nuostatas ir pasaulėvoką“. M. Vitkauskaitės teigimu, „prieškario Lietuvos švietimo sistemoje gražiai derėjo praktinis asmenybės modelis ir apleistas klasikinės mokyklos mokymo turinys. Ugdymo pagrindas buvo dedami tie metodai, kurie praktiškai leido ugdyti mąstantį, kūrybišką ir sumanų mokinį.

<...> Gausus to meto teorinis pedagoginis potencialas sudarė puikias sąlygas šį praktinį asmenybės ugdymo modelį individualiai plėtoti“ [33, p. 67–78].

Taigi pastebėtas paradoksas tarpukario Lietuvos švietimo reformos reikšmės: praktinis asmenybės modelis, galėjęs ir nesutapti su bendrųjų ugdymo tikslų iškeltąja kryptimi, t. y. autoritariškoje sistemoje galėjo būti ugdomas gana laisvas asmuo. Tai liudytų tarpukario Lietuvoje buvus tam tikrą pedagoginę laisvę. Tačiau vien ši laisvė neliudija, kad valstybės mastu būtų norėta švietime paneigti klasikinę ir visumiškai įtvirtinti laisvojo ugdymo paradigmą. Kita vertus, tarpukario Lietuvos švietimo analizė leistų teigti, jog atviresnė „naujamajam ugdymui“ buvo pradinio ugdymo pakopa, rengusi vaiką realiam gyvenimui, o gimnazija nuosekliai išlaikė klasikinės mokyklos pobūdį – rengė aukštajam mokslui, ugdė inteligentą.

XX–XXI a. sandūros Lietuvos švietimo reforma ugdymo paradigmų aspektu

Lietuvos istorijoje iki XX–XXI a. sandūros nėra fiksuota ryškesnių demokratijos kūrimo laikotarpių. XX a. devintąjį dešimtmetį, kaip ir 1918 m., klostantis istorinei galimybei atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę (Gorbačiovo „perestrojka“ SSRS, Baltijos šalių ūkinio savarankiškumo idėja, Sąjūdžio išsikūrimas, jo kaip politinės jėgos stiprėjimas bei Lietuvos vedimas į nepriklausomybę ir kitos aplinkybės), keletas Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto mokslininkų, palaikomi ir idėjomis paremiami iškilių Lietuvos inteligentų, estų mokslininkų pavyzdžio [9], studijuodami Vakarų šalių ugdymo teorijas ir ugdymo praktiką, imasi kurti savarankiško Lietuvos švietimo modelį, paremtą sistetine ugdymo paradigmų kaita. Kūrimo procesas, ugdymo paradigmų kaitos įtvirtinimas reformos dokumentuose, ugdymo turinyje analizuotas straipsnio autorių publikacijose [5; 6; 34]. Čia teikiama tik kartiniai ugdymo paradigmų kaitos bruožai – kokie ugdymo tikslai keliami, kaip suvokiamas švietimo vaidmuo, kokia ugdymo samprata teikiama, koks ugdomos asmenybės vaizdinys formuluojamas.

Ugdymo paradigmų kaitos kontekstas – išorinės ir vidinės sąlygos. Tarp palankių išorinių sąlygų minėtinos Vakarų demokratinėse šalyse įtvirtintos pedagogikos idėjos, laipsniškai atmetančios klasikinę paradigmą kaip nepajėgiančią XX a. atitikti individo ir visuomenės poreikių [4, p. 47–48], sustiprėjusios humanistinės psichologijos pozicijos, humanistinis ugdymas – viena iš laisvojo ugdymo paradigmatos koncepcijų, įtvirtinamų tik demokratijos sąlygomis. Be to, devintojo dešimtmečio pabaigoje progresyvioji SSRS pedagogikos mokslininkų grupė taip pat kūrė švietimo pertvarkos projektus, orientuodamasi į para-

digminius pokyčius. Sovietų Sąjungos mastu paskelbtoji koncepcija [35] Lietuvos pedagogikos mokslinių analizė ir įvertinta [išsamiai: 5; 6].

Vidinės sąlygos – besiklostanti ideologinė paradigma virsmo situacija. Kardinalus ugdymo paradigmų virsmas Lietuvoje sietinas su ideologinių paradigmų virsmu: 1990 m. kovo 11 d. priimtas Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo aktas paskelbė žinią, jog Lietuva bus demokratinė valstybė. O laisvojo ugdymo paradigmos įtvirtinimo idėjos jau dėstomos ir iki nepriklausomybės sukūrimo koncepcijoje: 1988 m. gruodžio 8 d. pedagoginėje spaudoje paskelbiama Lietuvos TSR vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija iškelia paradigmiškai naują mokyklos uždavinį – atsigręžti į žmogų kaip absoliučią vertybę: „puoselėti jo fizinę ir psichinę prigimtį, sudaryti sąlygas atsiskleisti jo individualybei, pažadinti siekimą per saviauklą ir savikūrą tapti asmenybe“ [19]. Taigi siekis – su asmens prigimtimi kooperuotis. Be to, suformuluotas uždavinys jau skelbia ir esminį humanizmo principą: žmogus – absoliuti vertybė.

Kooperavimosi su asmens prigimtimi siekį pakartoja ir atkurtosios Lietuvos švietimo koncepcija pateikdama ugdymo sampratą: „Asmens ugdymas – tai būtinų sąlygų individo prigimtyje glūdintiems gebėjimams kūrybiškai reikštis, perimant ir plėtojant kultūrą, visuma“ [18, p. 6]. Esminis skiriamasis paradigmų bruožas – santykis su asmens prigimtimi – atitinka laisvojo ugdymo paradigmos idėjas.

Atkurtos Lietuvos valstybės švietimas 1992 m. Lietuvos švietimo koncepcijoje išpareigoja imtis visuomenės transformacinės funkcijos. „Istorinis tautos raidos posūkis reikalauja visuomenės mentaliteto kaitos: pamatinių demokratijos vertybių išsąmoninimo, naujo politinio ir ekonominio raštingumo, dorinės kultūros brandos. Šie visuomeninio gyvenimo pokyčiai įmanomi tik radikaliam reformuojant Lietuvos švietimą, keliant jam iš esmės naujas uždavotus. Nes švietimas – pamatinis visuomenės raidos veiksnys, visų socialinių reformų pagrindas. Kita vertus, švietimas įstengs deramai atlikti savo vaidmenį tik tuomet, kai jo raida lenks bendrąją visuomenės raidą“ [18, p. 5]. Neabejotinai galima įžvelgti sąsają tarp Edukacinės komisijos ir XX a. pabaigos švietimo kūrėjų suvokiamos švietimo paskirties visuomenėje, valstybėje [14].

Formuluojamas ugdymo tikslas – „savaranki ir kūrybinga, maksimaliai jau mokykloje savo gebėjimus išskleidžianti asmenybė“ [18, p. 5]. Atskirame skirsnyje tikslas išskleidžiamas į detalesnius tikslus: „padėti asmeniui atskleisti bendrąsias žmogaus vertybes ir jomis grįžti savo gyvenimą; ugdyti kritiškai mąstantį žmogų, gebantį svarstyti esminius žmogaus egzistencijos klausimus, atsakingai daryti sprendimus

ir savarankiškai veikti; ugdyti asmenį, pasirengusį profesinei veiklai, pasiryžusį ir gebantį adaptuotis besikeičiančiame socialiniame, ekonominiame gyvenime ir jį tobulinti; brandinti asmens tautinę bei kultūrinę savimonę; ugdyti žmogų demokratijai; ugdyti Lietuvos valstybės pilietį [18, p. 7].

Ugdymo asmens vaizdinys: „Naujam krašto istorinės raidos laikotarpiui subrendęs ir išpareigojęs, sąmoningas, savarankiškai apsisprendžiantis, socialiai veiklus, savo pasaulėžiūrą grindžiantis tautos ir bendrosiomis žmogaus vertybėmis, gebantis atsakingai dalyvauti demokratinės visuomenės bei valstybės kūrimo ir plėtotėje“ [18, p. 5–6]. Atsakomybė, veiklumas, vertybinis apsisprendimas, savarankiškumas, demokratijos ir valstybės kūrimo kompetencijos pabrėžiama kaip ugdytinio asmens savybės.

Ugdymo tikslas, B. Bitino [4] požiūriu, įgyja dėsnių funkciją. Ugdymo paradigmos įtvirtinimo sėkmė tikėtina, jei jam, dėsniui, paklūsta visa švietimo sistema – nuo valstybės lygmens švietimo sistemos sprendimų iki konkrečios pamokos, konkretaus metodo, konkretaus edukacinio veiksmo.

Pripažintina, jog iki šiol nėra atliktų tyrimų, kurie visumiškai parodytų, kaip ugdymo praktikoje įsitvirtinusi laisvojo ugdymo humanistinė paradigma. Disertacinis ir monografinis tyrimai [5; 6], straipsniai [34] aprėpia teorinį švietimo reformos lygmenį, kuriame tikslų kaip dėsnių funkcija išlaikoma nuosekliai. Čia pabrėžiami trys ugdymo tikslų raiškos aspektai – ugdymo sampratoje, vertybių ugdyme, didaktikoje.

Reformuojamos mokyklos ugdymo tikslų raiška holistine ugdymo samprata. Holistinės tikrovės sampratos pagrindu skleidžiama pertvarkomo švietimo *ugdymo* samprata – visuminė (holistinė) ir pagrindžiama tokiomis konceptualiomis nuostatomis: žmogus, integrali esybė, ugdymo procese skleidžiasi holistiškai – kaip visuma: jo visos galios yra integralios ir vienodai puoselėtinios; dėl individualios prigimties asmuo yra unikalus, autonomiškas, ugdosi kaip savarankiškas subjektas; žmogus geba kurti save, dalyvauti kultūros ir gamtos kaitoje, tam reikia pažinti ir suprasti kraštą ir pasaulyje vykstančius procesus, reikia brandžios asmens savimonės, humanizmu ir bendrosiomis žmogaus vertybėmis pagrįstos pasaulėžiūros; žmogus susijęs su aplinkos pasauliu, sąlygojamas sociokultūrinio konteksto – šeimos, bendruomenės, visuomenės, tautos ir žmonijos; pasaulis – taip pat holistiškas, jo pavieniai reiškiniai gali būti pažinti ir suprasti tik visumos kontekste; visuminei tikrovės prigimčiai atskleisti būtina integruota žinių sistema, aprėpianti tikrovės interpretavimo įvairovę; ugdymas – taip pat integrali sociokultūrinio pasaulio dalis; ugdymo kaita yra visuomenės atsinaujinimo būdas, visuomenės ir kultū-

ros kaitos veiksnys, jei yra racionaliai bei kryptingai organizuotas [17].

Ugdymo tikslų raiška vertybių ugdymu. Asmenybės tapimo pagrindas – dorovinis ugdymas. Laipsniškai nusistovėjo tokia humanistinio ugdymo paradigma atitinkanti mokyklos dorinio, kaip ir pilietinio, ugdymo nuostata: mokiniai potencialiai yra savarankiški ir moralūs asmenys, atsakingi už savo sprendimus ir veiksmus, gebantys ieškoti tiesos ir atitinkamai elgtis bei veikti. Kaip ir dera humanistinio ugdymo koncepcijai, iškeliama asmens atsakomybė, o mokykla tik padeda, t. y. sukuria terpę, kurioje asmeninės vertybės egzistuoja, tokioje terpėje ugdomi asmenys vertybes atpažįsta, išgyvena, taip jos greičiau tampa asmens savastimi.

Pilietinio ugdymo uždaviniai taip pat keliama vertybių pagrindu: „Ugdyti sąmoningus, suprantančius savo pareigas ir teises, gebančius konstruktyviai dalyvauti visuomenės bei valstybės gyvenime ir jį tobulinti piliečius.“ Siekis – „kad pilietis gebėtų laisvai, sąmoningai vertinti, spręsti ir apsispręsti pliuralistinėje, nuolatos kintančioje visuomenėje“. Atskiru pilietinės visuomenės pagrindų kursu siekiama, kad „mokinio / mokinės sąmonė aprėptų praktinę patirtį šeimoje, klasėje, mokykloje ir bendruomenėje, savęs paties pažinimą, etikos ir istorijos žinias bei dorines nuostatas. Ypač svarbu, kad ši visuma taptų prielaida demokratinei pasaulėvokai, gyvenimo būdai ir pasaulėžiūrai formuotis, o svarbiausia – sukurtų vidinį poreikį veikti remiantis demokratinėmis nuostatomis. Padedama mokiniams įsisąmoninti, kad demokratija nėra savaime duota, pastovi gėrybė“, kad rūpintis bendruomenės, tautos, žmonijos šiandiena ir ateitimi yra pareiga, „nuo kurios istorija neatleidžia nė vienos kartos“ [16, p. 253, 272].

Ugdymo pamatu, K. Stoškaus [28] teigimu, laikoma ne visiems privaloma ideologija, o asmens apsisprendimu įtvirtinama dorovė, savarankiška pasaulėžiūra, bendradarbiavimas ir sutarimas. Dorovė laikoma svarbiausia asmens dvasinio augimo ir demokratijos sąlyga.

Be asmens vertybių, iškeliama ir vadinamosios fundamentinės vertybės. Fundamentalių visuomenės vertybių dalimi laikomos kuriamos demokratinės visuomenės *demokratijos* bei *humanizmo* vertybės, išdėstytos Lietuvos švietimo koncepcijoje [18]. Švietimas grindžiamas „Europos kultūros vertybėmis: asmens nelygstamos vertės, artimo meilės, prigimtinės žmonių lygybės, sąžinės laisvės, tolerancijos, demokratinių visuomenės santykių teigimu“.

Išvardytas humanizmo ir demokratijos vertybės daro aktualesnes deklaruojami švietimo principai, kurių pagrindas – taip pat vertybinis: *humanizmo*

principas skleidžiamas kaip nelygstamas asmens vertingumas, jo pasirinkimo laisvės ir atsakomybės teigimas; *demokratiškumas* – kaip mokymasis ir gebėjimas grįsti gyvenimą įsisąmonintomis demokratijos vertybėmis, švietimo demokratinių santykių kūrimas ir laikymasis, visuotinis švietimo prieinamumas, doros kaip būtino demokratijos pagrindo pripažinimas; *nacionalumas* – kaip įsipareigojimas Lietuvos kultūrai, rūpestis jos identiteto išsaugojimu ir istoriniu tęstumu, saugoma ir plėtojama nacionalinių mažumų patirtimi praturtinta krašto kultūra; *atsinaujinimas* – kaip atvirumas kaitai ir kritiškas naujo priėmimas, išlaikant universalias dorovės normas bei nacionalumo branduolį [18, p. 7].

Ugdymo tikslų raiška didaktikoje. Jau 1988 m. bendrojo lavinimo vidurinės mokyklos koncepcija [19] brėžia ribą tarp sovietinėje mokykloje įtvirtinto principo, jog pasaulį vaikas pažįsta kaupdamas apie jį teorines mokslo žinias ir taikydamas jas įvairiose gyvenimo situacijose. Naujoji orientacija – skatinti mokinių natūralų norą pažinti, tyrinėti, skatinti savarankiškumą, kūrybiškumą. Ji tiesiogiai sietina su humanistinio ugdymo koncepcijos teiginiais: „Mokymasis yra atradimas. Nėra jokių kitų efektyvių išmokimo priemonių“; „Mokymasis yra atradimas. Tai pasakytina apie faktus. Įgūdžių išmokimas – tai atradimas, kad kažkas įmanoma“ [15, p. 18].

Vadovėlis, mokytojas – ne vieninteliai žinių šaltiniai, pasaulis pažįstamas ne tik mokykloje, todėl kiekvienas mokinys turi unikalią žinių įgijimo patirtį, kurios būtina paisyti, kaip ir dera atsižvelgti į bendruosius, nuo amžiaus tarpsnių priklausančius asmens pažinimo procesus.

„Vaikui kaip subjektui siūloma visa tai, kas ugdytų jo dalykinę ir visuomeninę kompetenciją bei individualias nuostatas, gebėjimą veikti (tai emancipuojančios ir komunikacinės didaktikos keliama uždaviniai)“ [16, p. 47].

Remiantis analizuotais dokumentais teigtina, jog besimokančiojo poreikiai, mokymosi veiklos pobūdis, reikalavimai žinioms, visuomenės poreikiai lemia rengiamas ugdymo turinio programas. Siūloma programose numatyti daug galimybių: besimokančiam vaikui visapusiškai atskleisti savo individualybę ir ją plėtoti saviraiškos ir saviugdos, įsipareigojimų sau, savo bendruomenei, tautai, valstybei linkme; įdomią, pažinimą, kūrybiškumą, iniciatyvumą, savarankišką apsisprendimą, laisvę ir atsakomybę, įsipareigojimus demokratiškam gyvenimo būdai skatinančią veiklą.

Programomis, teigiama, turi būti išreikšti ir bendrieji švietimo principai: *humanizmas* – ugdymo turinys, skirtas žmogui, atliepia jo „individualybės bei amžiaus tarpsnio ypatumus, yra jam prasmingas,

reikšmingas ir reikalingas“; *demokratiškumas* – mokytojas ir mokinys turi galėti „pasirinkti programą pagal sudėtingumą, mokslo turinį ir būdus, kurie geriausiai atskleistų asmens polinkius bei išgales, labiausiai atlieptų jo raiškos ir savirealizacijos poreikius“; *atvirmo-paslankumo* – programos variantiškos, lanksčios, jas nesunku papildyti nauja informacija, besikeičiančiomis mokslo žiniomis [11, p. 175].

Esminis filosofinis požiūris į asmens prigimtį – operuojama asmens prigimtimi ar su ja kooperuojamasi – lemia mokinio ir mokytojo santykį, pedagogo veiklos strategijas. Šių dviejų filosofinių požiūrių takoskyra išreiškta jau 1988 m. koncepcijose – mokykla besąlygiškai turi atsigręžti į žmogų ir sudaryti sąlygas jo prigimties galioms plėtotis. Mokykla – kultūrinės terpės dalis, kurioje žmogus ugdomas, ugdomi, auga. Pedagogas šioje terpeje yra asmuo, kuris veda ir leidžia, skatina augti.

Teigiama, jog „visas mokymas grindžiamas pedagogine mokytojo ir mokinio sąveika. Mokinys nėra pedagoginio poveikio objektas, o lygiateisis pedagoginės sąveikos narys“ [19].

Įtvirtinamas principas *pažįstame veikdami*, todėl „pertvarkyta mokykla turi būti veiklos mokykla. Veiklos diapazonas turi būti platus, teikti pažintinės, vertybines, kūrybines, praktines patirties“ [19].

Į *mokomąją dalyką orientuotos* mokyklos kryptis keičiama *orientavimusi į ugdymo asmenybę*. Ta linkme orientuojamos ir ugdymo strategijos. Vadinamoji *mokytojo žodžio ir pavyzdžio* strategija (apibūdinama principu *klausyk, ką aš sakau, daryk, ką aš darau*), bei *vadovėlinė* strategija (apibūdinama principu *teisinga tai, kas vadovėlyje, tereikia tai išmokti*) keičiamos ugdytinių veiklos organizavimu – visur, kur galima, sudaryti sąlygas savarankiškai ir kūrybiškai dirbti, organizuoti pažintinę, žaidybines, visuomeninę, darbinę, meninę ir kita įvairiausia veikla, be to, 1994, 1997 m. dokumentuose orientuojamasi į *informacinėmis technologijomis* paremtą ugdymo strategiją, kai ugdomoji sąveika realizuojama tarpininkaujant naujausioms techninėms priemonėms.

Pagrindinis iš humanistinės ugdymo paradigmos kildintinas siūlymas pedagoginės sąveikos požiūriu keisti mokinių darbo vertinimo ir kontrolės sistemą. Profesinės mokyklos koncepcijoje A. Paurienė pabrėžia, jog „mokinio baimė suklysti slopina mokymosi, o ypač praktinę ir kūrybinę veiklą. Nepedagogiška kova su mokymosi klaidomis nedavė rezultato. Būtina keisti nuostatą – klaida turi mokinių daryti aktyvesnę. Pedagogas tikinimas: „Tu nežinai“, – keistinas „Tu žinai“, kad nedingtų mokinio mokymosi interesas, stiprėtų pasitikėjimas savimi, augtų savarankiškumas ir kūrybingumas“ [25, p. 250–251].

Primenami įvairūs pedagogikos moksle egzistavę metodų grupavimo principai tam, kad būtų galima atsiriboti nuo klasikinės mokyklos metodų ir imtis tų, kurie padėtų siekti užsibrėžtų ugdymo tikslų. Skiriamos (vienu pagrindu) *orientuotų ir mokytojų* ir *orientuotų ir vaikų* metodų grupės. Pirmajai grupei priskirtini minimi *tetiniai* (pateikiamieji), *pasyvieji* (žodiniai atgaminamieji) metodai. Antrajai grupei – *euristiniai* (atrandamieji), *veiklinamieji* metodai. Teigiama, jog XX a. pabaigoje išskiriamas esminis metodų bruožas – *mokytojo ir vaiko sąveika* [17, p. 43]. Tikimasi, kad mokytojas pradės taikyti darbe ir vaiką orientuotus euristinius veiklinamuosius metodus. Be to, nurodoma, jog pasirenkamus metodus galima atskirti ir pagal dviejų ugdymo paradigms takoskyrą žyminčias didaktines nuostatas – *reprodukcine* bei *interpretacinę*. *Reprodukcine* didaktikos nuostata, būdinga klasikinei ugdymo paradigmai, skatinusi rinktis pasyviuosius, „į mechaninį žinių ir įgūdžių perteikimą orientuotus mokymo metodus“. O „interpretacinė nuostata siūlo aktyvius ugdymo būdus, padedančius mokiniams savarankiškai pasaulį aiškinti, vertinti, suprasti, gyvenimo problemas spręsti, atsakingai veikti“ [17, p. 43].

Taigi ugdymo tikslai ne tik atitinka humanistinės ugdymo paradigmos nuostatas, bet ir jų raiška nuosekliai modeliuojama nuo reformuojamos mokyklos metodologinių pagrindų iki ugdymo procese taikomų metodų.

Išvados

1. Lietuvos istorijoje iki XX–XXI a. sandūros nefiksuota ryškesnių demokratijos kūrimo laikotarpių. Todėl žinomos visuotinės pobūdžio, valstybinio masto švietimo reformos – Edukacinės komisijos veiklos laikotarpis (XVIII a. aštuntasis dešimtmetis – XIX a. pradžia), tarpukario Lietuvos švietimo laikotarpis (1918–1940 m.) – su ugdymo paradigms kaita visumiškai nesietinos.
2. Lietuvos istorijoje žinomas valstybinio masto švietimo reformas siejantis svarbus bruožas: pabrėžta itin reikšminga švietimo įtaka valstybės raidai.
3. XX a. devintąjį dešimtmetį, klostantis istorinei galimybei atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę, imamasi kurti savarankišką Lietuvos švietimo modelį. 1988 m. gruodžio 8 d. paskelbiama Lietuvos TSR vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija iškelia paradigmiškai naują humanizmo idėjomis paremtą mokyklos uždavinį – atsigręžti į žmogų kaip absoliučią vertybę: puoselėti jo fizinę ir psichinę prigimtį, sudaryti sąlygas atsiskleisti jo individualybei, pažadinti siekimą per saviuoklę ir savikūrą tapti asmenybe.

4. Kardinalų ugdymo paradigmų virsmą lėmė ideologinių paradigmų virsmas: 1990 m. atkuriamą Lietuvos valstybė, deklaruojama, kad ji bus demokratinė, todėl formuluojamas ugdymo tikslas – ugdyti laisvą, savarankišką, demokratišką žmogų. Asmuo – absoliuti vertybė, jo prigimtis puoselėjama, jam padedama atskleisti bendrąsias vertybes ir grįsti jomis savo gyvenimą, ugdomas kritiškai mąstantis, savarankiškai veikiantis, atsakingai sprendžiantis Lietuvos valstybės pilietis.
5. Lietuvoje vykdoma švietimo reforma, pradėta modeliuoti XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje, sisteminė tapusi atkūrus Lietuvos valstybę 1990 m., yra paremta kardinaliu ugdymo paradigmų virsmu: klasikinė ugdymo paradigma keičiama laisvojo ugdymo humanistine paradigma.
6. Tokia ugdymo paradigmų kaita yra unikalus reiškinys Lietuvos švietimo istorijoje.

Literatūra

1. Ambrazevičius J. Kelias į mokyklų reformą // Naujoji romuva. – 1933, Nr. 126 / cit. iš: Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m., Antologija, III t. / sud. T. Bukauskienė. – Vilnius: Mintis, 1996.
2. Aramavičiūtė V. Ugdymo samprata. Mokomoji priemonė. – Vilnius: VU leidykla, 1998.
3. Bitinas B. Lietuvos mokykla: ugdymo paradigmos kaita // Ugdymo problemos. Mokslo darbai, t. IV (XXXI). – Vilnius: Pedagogikos institutas, 1998.
4. Bitinas B. Ugdymo filosofija. – Vilnius: Enciklopedija, 2000.
5. Bruzgelevičienė R. Lietuvos švietimo kūrimas 1988–1997 : [monografija]. – Vilnius: Sapnų sala, 2008.
6. Bruzgelevičienė R. Lietuvos švietimo reforma ugdymo paradigmų kaitos aspektu 1988–1997 : daktaro disertacija. – Vilnius: VPU leidykla, 2007.
7. Chreptavičiaus J. L. Lietuvos pakanclerio, kalba Lietuvos švietimo provincijos 1781 m. vidurinių mokyklų vadovų suvažiavime // Vilniaus universiteto Mokslinė biblioteka. F. 2 DC. B. 30. L. 7 / cit. iš: Jučas M. Švietimo epochos kultūra // Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V. Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1917 metų. – Vilnius: Mokslo, 1988.
8. Duoblienė L. Šiuolaikinė ugdymo filosofija: refleksijos ir dialogo link. Mokymo priemonė aukštosioms mokykloms. – Vilnius: Tyto alba, 2006.
9. Estijos švietimo reforma. – Vilnius, 1988.
10. Foucault M. Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas. – Vilnius: Baltos lankos, 1998.
11. Jonynienė V. Ugdymo turinio programų pertvarka // Lietuvos švietimo reformos gairės / sud. P. Dereškevičius. – Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993.
12. Juodaitytė A. Ikimokyklinio ugdymo sisteminė kaita Europos Bendrijos ir pokomunistinėse šalyse // Acta Paedagogica Vilnensia. – 2001, Nr. 8.
13. Kuhn T. S. The Structure of Scientific Revolutions. – Chicago: University of Chicago Press, 1962.
14. Kuolys D. Švietimas ir valstybė // Edukacinei komisijai – 230, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijai – 85. Konferencijos straipsnių pranešimai. – Švietimo naujienos, 2004, 6 priedas.
15. Lepškienė V. Humanistinis ugdymas mokykloje. – Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996 / cit. Perls F. Gestalt Therapy Verbatim. – Moab, Utah: Real Pople Press, 1972.
16. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. Projektai. – Vilnius: Leidybos centras, 1994.
17. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. Projektai. – Vilnius: Leidybos centras, 1997.
18. Lietuvos švietimo koncepcija. – Vilnius, 1992.
19. Lietuvos TSR vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos koncepcija. Projektas // Tarybinis mokytojas. – 1988, Nr. 98.
20. Lukšienė M. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė. – Vilnius: Mokslo, 1985.
21. Lukšienė M. Jungtys / sud. R. Bruzgelevičienė. – Vilnius: Alma littera, 2000.
22. Motuzas R. Lietuvos vidurinės mokyklos raidos 1918–1940 metais pedagoginės kryptys. – Vilnius: Leidybos centras, 1995.
23. Niemis A. Medžiaga Lietuvos mokyklos reformai // Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m. Antologija, t. III / sud. T. Bukauskienė. – Vilnius: Mintis, 1996.
24. Papečkys P. Mūsų laimėjimai švietimo dirvoje // Lietuva 1918–1938. – Kaunas, 1938 / cit. iš: Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m., Antologija, t. III / sud. T. Bukauskienė. – Vilnius: Mintis, 1996.
25. Paurienė A. Profesinė mokykla // Tautinė mokykla, t. 1. Mokyklų tipų koncepcijų projektai. – Kaunas: Šviesa, 1989.

26. Račkauskas J. Švietimo reforma Lenkijoje ir Lietuvoje XVIII a. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
27. Senge P., Cambron-McCabe N., Lucas T., Smith B., Dutton J., Kleiner A. Schools that learn. A Fifth Discipline Fieldbook for Educators, Parents and Everyone Who Cares about Education. – New York: Doubleday, 2000.
28. Stoškus K. Projektuojame XXI amžių, arba žvilgsnis pro „Bendrujų programų“ langą // Diena. – 1995, Nr. 31.
29. Šidlauskas A. Edukacinės komisijos įkūrimas ir mokyklų pertvarkymas // Vilniaus universiteto istorija. – Vilnius: Mokslo, 1976 / remiasi: Edukacinės komisijos raštai Lietuvos Vyriausiajai mokyklai 1781–1794 m. / VUB, DC 30, 1.5.
30. Valatkienė S. Visuminio ugdymo problema naujosios pedagogikos teorijoje ir praktikoje // Acta Paedagogica Vilnensia. – 2005, Nr. 15.
31. Vilniaus universiteto istorija. – 2007 // Prieiga per internetą: <http://www.vu.lt/site_files/lnfs/leidiniai/Vilniaus_universitetas_1579-2004.pdf>.
32. Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. VIII. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
33. Vitkauskaitė M. Praktinis asmenybės ugdymo modelis prieškarinio Lietuvoje // Mokymo ir auklėjimo klausimai. T. XXV / sud. E. Lekevičius. – Vilnius: Pedagogikos institutas, 1993.
34. Žadeikaitė L., Motiejūnienė E. Curriculum development – Changes and Challenges // Innovation durch Bildung / Innovation by Education. – 2004, p. 101–114. – ISBN-631-37969.
35. Государственный комитет СССР по народному образованию. Временный научно-исследовательский коллектив «Школа». Концепция общего среднего образования. – Москва, 1988.

Summary

Ramutė Bruzgelevičienė, Loreta Žadeikaitė

THE SHIFT IN THE EDUCATIONAL PARADIGM OF THE LATE 20TH AND THE EARLY 21ST CENTURIES IS A UNIQUE PHENOMENON IN THE HISTORY OF LITHUANIAN EDUCATION

The issues of the shift in the educational paradigm in the course of educational reforms of national scale performed in Lithuania are discussed in the article.

Key words: educational reforms, classical educational paradigm, paradigm of free education, humanistic education.

There have been two educational reforms of prevailing and national scale in Lithuania. Those were the proceedings of Educational commission of the Lithuanian and Polish state in the late 18th and the early 19th centuries and the development of Lithuanian education during the interwar period in 1918–1940. The article concentrates on the aspects of educational paradigms of these reforms, such as how was the purpose of educational system perceived, what goals of education were raised, what image of educated personality was formulated as well as what educational conception prevailed. The educational reform of the late 20th and the early 21st centuries is analyzed on the grounds of the same concepts.

The theme of the shift in educational paradigms is nowadays widely discussed among the Lithuanian researchers of educology in various aspects. However, the **problematic question** is whether researchers of educology and other sciences, as well as the educational community and society in general have really perceived the real scale and historical importance of the unique work that was started in 1988, when the first independent conception of the Lithuanian education was created, and that was developed into the educational conception of independent state of Lithuania in 1992. Therefore, the author's **object of investigation** is this particular aspect of the historical uniqueness of the shift in educational paradigms implemented by the Lithuanian educational reform.

The **purpose of investigation:** to uphold the relevance of the uniqueness of the shift in educational paradigms implemented by the Lithuanian educational reform.

The **methods of investigation:** analyses of scientific literature and documentary sources, as well as comparative analyses.

The conception of paradigm is based on that offered by T. S. Kuhn in 1962. A paradigm is defined as a historically developed system of attitudes towards certain phenomena, in this case – education, which builds up on the whole of respective theoretical and methodological prerequisites. It is assumed that educational paradigms are defined by peculiarity of certain historical period.

The conclusions drawn in the article are as follows:

There have been no significant periods that would have led to creation of democracy in the Lithuanian history until the late 20th and the early 21 centuries. Therefore none of the previous educational reforms of prevailing or national nature, such as the proceedings of Educational commission in the late 18th and the early 19th centuries or the development of Lithuanian education during the interwar period in 1918–1940, are to be related with the shift in educational paradigms implicitly.

In the late 1980s, when a historical chance to restore the independent state of Lithuania was opening, steps were taken to create an independent model of the Lithuanian education. A new conception of the secondary education of the Soviet Lithuanian Republic was proclaimed in December 8, 1988 and it outlined a new paradigmatic task of humanistic nature for the Lithuanian school. The task was to acknowledge a human being as an absolute value, to nurture his physical and moral nature, to provide favorable conditions for unfolding of his individuality, to stimulate his endeavor to develop a personality through self-education and self-creation.

Cardinal transformation of educational paradigms was determined by the shift in ideological ones. After the independence of Lithuania was restored in 1990, the goal to create a democratic state was declared and a new aim of education was defined to educate a human being pursuing virtues of freedom, independence and democracy. An individual was regarded as an absolute value; the education was to be aimed to cherish his individual nature, to help an individual to reveal common virtues and to rely upon them when building personal life, to educate a critical, independent and responsible citizen of Lithuania.

The Lithuanian educational reform, that was introduced in the late 1980s and was implemented on a systematic basis after the independence of Lithuania was restored in 1990, relies on a cardinal conversion of educational paradigms: the classical educational paradigm is being replaced by humanistic paradigm of free education.

This shift in educational paradigms is a unique phenomenon in the history of the Lithuanian education.

*Vilniaus pedagoginis universitetas,
Edukologijos katedra
Socialinės komunikacijos institutas
Įteikta 2008 m. sausio mėn.*